

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

DOI: 10.31499/2519-2035.11.2024.304198

УДК: 94(477.8-21)«18/20»:37.09

Ілона ЖОВТА,

orcid.org/0000-0002-6620-8272

доктор філософії з історії, викладач кафедри історії

факультету соціології і права

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

(Україна, Київ)

kovtach8316@gmail.com

Антоніна КІЗЛОВА,

orcid.org/0000-0002-2056-3834

доктор історичних наук, доцент кафедри історії

факультету соціології і права

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

(Україна, Київ)

ant_kiz@ukr.net

ДОЗВІЛЛЯ ВИХОВАНОК ІНСТИТУТІВ ШЛЯХЕТНИХ ДІВЧАТ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ЗА ДЖЕРЕЛАМИ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ (XIX – ПЕРШІ ДЕСЯТИЛІТТЯ XX СТ.)

У статті висвітлено дозвілля вихованок інститутів шляхетних дівчат на території підросійської України в XIX – на початку XX ст. і показано, наскільки працівники закладів контролювали вільний час вихованок. Охарактеризовано історіографію і джерельну базу дослідження. Розкрито такі сфери дозвілля як рукоділля і читання, спілкування з родичами і друзями, прогулянки і відвідування заходів, розваги й ігри. Доведено, що через замкнутість інститутського середовища і нагляд наставниць за дівчатами, вільний час вихованок, під час якого їх спонукали до певного заняття, можна вважати напівдозвіллям.

Ключові слова: дозвілля, освіта, навчальний заклад, інститут шляхетних дівчат, вихованка, джерело особового походження, Україна, XIX – початок XX ст.

Ілона ЖОВТА,

orcid.org/0000-0002-6620-8272

PHD in history, lecturer of the Department of History

Faculty of Sociology and Law

National Technical University of

Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

(Ukraine, Kyiv)

kovtach8316@gmail.com

Antonina KIZLOVA,

orcid.org/0000-0002-2056-3834

doctor of historical sciences, associate professor

of the Department of History Faculty of Sociology and Law

National Technical University of

Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

(Ukraine, Kyiv)

ant_kiz@ukr.net

LEISURE OF STUDENTS IN NOBLE GIRLS' INSTITUTES IN THE TERRITORY OF UKRAINE ACCORDING TO PERSONAL SOURCES (19TH – EARLY 20TH CENTURIES)

In the Russian Empire in the 19th – early 20th centuries, the daughters of nobles and merchants could receive secondary education in female boarding schools (institutes for noble girls) operating in Ukrainian cities (Poltava, Kharkiv, Odesa, Kerch, Kyiv). The daily life of the students in these institutions was strictly regulated by statutes, with the daily routine scheduled by the hour. Despite the tight schedule, the students had a certain free time (leisure) from their main activities, which they could spend on various activities. The students' leisure time is divided into «true» leisure (for personal gratification) and «semi-leisure» (activities imposed by mentors). It requires research to what extent the various structural elements of free time were available to the students of the institutes for noble girls, considering their daily workload.

The article examines the leisure activities of students in institutions for noble girls in the territory of Sub-Russian Ukraine in the 19th and early 20th centuries and demonstrates the extent to which the staff of these institutions controlled the students' free time. The historiography and source base of the study are characterized. The spheres of leisure, such as handicrafts and reading, communication with relatives and friends, walks, participation in more or less official extracurricular activities, entertainment, and games, are revealed. It is argued that according to sources of personal origin, the leisure activities of the wards of Institutes for Noble Maidens included handicrafts and reading, socializing with relatives and friends, walks, participation in more or less official extracurricular activities, entertainment and games, that is, in their own way, diverse activities compared to purely academic routines.

However, all these activities of the girls, including entertainment and games, appear in the studied materials, even with the overall positive perception of the institute experience by the authors, to be largely controlled by the staff of the institutions, primarily the class ladies, who sought to prevent «wasting time». Therefore, the extracurricular activities of the pupils, described in these works, are primarily semi-leisure, caused by the enclosed life in boarding schools and the supervision of girls by staff who lacked flexibility and willingness to introduce something previously unknown, insufficiently formalized and standardized. Manifestations of self-organization of wards during leisure time are mostly described as risky, such that they could go beyond what was allowed and lead to punishment.

A perspective for further research is to compare information from personal sources with documentary data, comparing the peculiarities of leisure time in the Institutes for Noble Maidens with what was customary in other closed-type educational institutions.

Keywords: *leisure, education, educational institution, noble girls' institute, student, personal source, 19th – early 20th centuries.*

Постановка проблеми. В інститутах шляхетних дівчат – жіночих школах-пансіонах – на теренах Російської імперії в ХІХ – на початку ХХ ст. доньки дворянства, а згодом і купецтва, могли здобувати середню освіту, переважно проживаючи там на постійній основі, залишаючи заклад лише на великі свята й канікули (Жовта, 2023: 42). На теренах сучасної України такі осередки розпочали діяльність у першій половині ХІХ ст. у Полтаві, Харків, Одеса, Керч та Київ (Сухенко, 2000: 80). На вимогу громадськості окремі (серед них Керченський) стали напіввідкритими (Драч, 2010: 644), тому повсякдення і дозвілля в них відрізнялося від того, що склалося в інших школах-пансіонах.

Повсякденне життя в цих закладах контролювалося відповідно до офіційних документів – статутів самих інститутів і Відомства закладів імператриці Марії, якому вони підпорядковувалися. Режим дня було розписано по годинах. За Статутом Відомства закладів імператриці Марії від 1855 р., дівчата прокидалися о 6:00, далі їм надавалося 1,5 год., щоб одягнутися й помолитися. Після цього півгодини вихованки мали прогулюватись у хорошу погоду. Перший перекус був о 8:00-8:30. З 8:30 до 11:00 тривали уроки з перервою. З 11:30 до 13:00 – сніданок і прогулянка. Від 13:00 до 16:00 знову тривали уроки, після яких вихованки мали змогу готуватись і відпочивати до 18:00. З 18:30 до 20:30 відбувалися підготовка уроків і танці. О 20:30 – легка

вечеря, після якої – молитва й відбій о 21:30 год. (Устав, 1884: 34-35). Незважаючи на щільний графік, який регламентував навчання вихованок і прийоми їжі, дівчата мали можливість і відпочивати, тобто мали вільний час від основних занять.

У соціології «вільний час» ототожнюється з «дозвіллям» (соціологія дозвілля), і поділяється на: індивідуальне споживання культури (читання книг, журналів, газет тощо); публічно-видовищне споживання культури (відвідування театрів, концертів, музеїв та ін.); спілкування з членами сім'ї, родичами, друзями та ін.; фізичні заняття (ранкова та вечірня гімнастика, участь у спортивних секціях тощо); розваги та ігри, які сприяють зняттю розумового і фізичного напруження, поліпшують настрій; пасивний відпочинок (прогулянки, спокій, денний сон та ін.); прояви антикультури (зловживання алкоголем, вживання наркотиків, хуліганство); безцільне «вбивання часу» (Конспект, 2023: 9). Дозвілля, яке має на меті конкретну соціальну або матеріальну мету, називають «напівдозвіллям» (Павлик, 2010: 4). Це теж варте уваги, адже вільний час інститутки могли проводити за певним видом діяльності, яку їм нав'язували наставниці, тож доводилося виконувати завдання «не заради себе, свого задоволення чи відпочинку» (Павлик, 2010: 4). Потребує дослідження, наскільки окреслені структурні елементи вільного часу були доступні вихованкам інститутів шляхетних дівчат, враховуючи їхнє щоденне навантаження.

Аналіз досліджень. Дозвіллю мешканців українських земель у ХІХ – на початку ХХ ст. присвячено низку праць. Зокрема, в дослідженнях Ю. Ярцун розкривається дозвілля шляхти Умані й Київської губ. в окреслений період, передусім у святкові дні, порівнюються особливості жіночого/чоловічого, частково дитячого проведення вільного часу, охарактеризовано його визначальні чинники (Ярцун, 2006; Ярцун, 2016). В роботі Х. Запісоцької висвітлено динаміку жіночої емансипації через різновиди жіночого дозвілля у містах Східної Галичини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. (Запісоцька, 2022). Організації вільного часу школярів підросійської України з погляду педагогіки присвячено статтю Т. Корнієнко (Корнієнко, 2015). Дозвілля вихованців вищих навчальних закладів розкрито у доробках Т. Самчука, де охарактеризовано долучення студентів Університету Св. Володимира до таких форм відпочинку, що суперечили суспільній моралі (заборонене дозвілля) (Самчук, 2019), і В. Тацієнка, де розкрито дозволені/недозволені форми дозвілля в житті вихованців Київської духовної академії ХІХ ст. (Тацієнко, 2022). Проблематиці дозвілля (культурне, розважальне) студентів педагогічних інститутів УРСР доби «відлиги» присвячено публікації О. Лук'яненка, де показано потребу молоді в організованому дозвіллі, можливості вищів надати все необхідним для повноцінного заповнення позаробочого часу, образ «ідеального розважального дозвілля» за зразками розваг у газеті «Радянська освіта» (Лук'яненко, 2014; Лук'яненко, 2014а).

Дослідження інститутів шляхетних дівчат розпочалось у ХІХ ст., зокрема, з праць, присвячених річницям діяльності цих шкіл-пансіонів, коли метою було показати важливість цих установ в освітньому житті окремого міста й імперії

загалом. Ідеться про праці М. Захарченка про Київський інститут (Захарченко, 1889) (найгрунтовніша робота з усіх перелічених), П. Мазанова про Полтавський заклад (Мазанов, 1899), М. Жебильова – про Харківський (Жебылев, 1912), невідомого автора/ів – про Одеський (Краткий, 1879). У цих дослідженнях наведено основні події зі становлення й розвитку інституцій, розміщено штатні таблиці, списки працівників і випускниць. Загальному огляду діяльності інститутів шляхетних дівчат підросійської України присвячено наукові праці Т. Сухенко (Сухенко, 2000), В. Добровольської (Добровольська, 2009), А. Коваленко (Коваленко, 2019). Виховання, зокрема релігійне, постаті законовчителів і директорок, повсякдення окремих інститутів розглянуто у статтях А. Коробчук (Коробчук, 2022), А. Кізлової (Кізлова, 2020; Кізлова 2021), Ю. Хитровської (Хитровська, 2023) та І. Жовтої (Жовта, 2023). Тема дозвілля вихованок шкіл-пансіонів за їхніми спогадами розкрита у тезах М. Іваницької (Іваницька, 2021), однак частково й побіжно.

Метою статті є окреслити складові дозвілля інституток у Наддніпрянській Україні в ХІХ – на початку ХХ ст. на основі джерел особового походження й визначити, наскільки працівники закладів контролювали вільний час дівчат.

Виклад основного матеріалу. Джерельна база дослідження складається зі спогадів і творів вихованок Харківського (Морозова, 2005), Одеського (Аленникова, 2010), Київського (Воропанова, 2013; Королева, 1968; Сатина, 1965) інститутів шляхетних дівчат і родичів вихованок (Манасеїна, 1914; Тулуб, 2012), учителів (Краинский, 2016), автобіографій випускниці Харківського (Автобиография, 1896) і Полтавського (Яновська, 1991) закладів та спогадів і творів кадетів Київського Володимирського (Дубінський, Аустрін, 1967) і Полтавського Петровського (Волошин-Петриченко, 1965; Габаєв, 1965; Заводов, 1965; Караченцев, 1965; Скрынька, 1965) кадетського корпусів. Для узагальнення інформації і підтвердження деяких спільних рис у дозвіллі інституток Російської імперії наводяться спогади випускниць, які навчалися за межами території України (Казина, 1875; Аладьина, 2013; Лазарева, 2013; Угличанинова, 2013). Автори цих текстів по-різному ставилися до свого навчання, викладання в інститутах чи спілкування з вихованками з інших причин, утім, цінно, що вони, окрім прояву емоцій чи оцінювання, зафіксували фактичний матеріал, котрий можливо в окремому дослідженні зіставляти з даними документальних джерел. Потребують подальшого пошуку листування і щоденники вихованок.

Рукоділля й читання. Хоч і рукоділля, і читання були складовими освітнього процесу (рукоділля як окремий предмет, а читання – як складова вивчення літератури) (Жовта, 2023: 94, 182, 183-185), дівчата мали змогу шити й вишивати або читати художню чи наукову літературу у вільний від уроків час.

Про рукоділля після основного навчання джерела особового походження містять мало інформації. Ймовірно, це пов'язано з тим, що інститутки переважно погано з ним справлялися. Зокрема, це відзначили вихованка Київського інституту М. Воропанова (у спогадах), яка навчалася у другій

половині ХІХ ст., і Н. Королева (в автобіографічному творі «Без коріння»), яка рік пробула в закладі на початку ХХ ст. Тому навіть навчальне рукоділля часто передоручали служницям (Жовта, 2023: 94).

Про рукоділля під час літніх канікул йдеться в повісті Н. Манасеїної «Мамине дитинство», де описано навчання в Київському інституті матері авторки О. Скібіцької в другій половині ХІХ ст. Для дівчат класні дами організували роботу з білизною протягом літнього відпочинку (Манасейна, 1914: 18). Фактично, така діяльність була не особистим прагненням вихованок, а радше примусом з боку виховательок.

У спогадах учителя музики Харківського інституту Д. Країнського про період функціонування закладу в Сербії (1919–1933 рр.) знаходимо його враження від розмов з інститутками про те, що їм подобалося рукоділля, що вони досягли майстерності в цій справі. Також ідеться про одну з вихованок Лук'янович, яка любила шити й виготовляти капелюшки, тож прагнула поїхати в Париж і там спеціалізуватися на головних уборах та відкрити власну майстерню (Краинский, 2016: 28). У цьому випадку рукоділля було одним із хобі вихованок та складовою їхнього дозвілля.

Щодо читання, то в інститутах шляхетних дівчат діяли бібліотеки, де містились як навчальні матеріали, так і художня література. Кожна з вихованок, котра навчалась у досліджуваний період, згадує книги, які читала. У вихованки Харківського інституту Н. Соханської це були «Гамлет», «Фауст», «Ринальдо-Ринальдині», драматичні фантазії Гюго, «Тарас Бульба» та інші. Хоча вона й указує на те, що пам'ятає тільки імена героїв (Автобіографія, 1896: 41–42), у київської інститутки М. Воропанової – книги Добролюбова, Вальтера Скотта, Белінського (Воропанова, 2013: 257). Н. Королева описує книги, якими зачитувалися інститутки Київського закладу на початку ХХ ст.: «...Лермонтова, Memorial de S-te Helene Las casas, Maspero, «Quatre-vingt-treize», «Dombu and Son» Діккенса, «Quo Vadis?»...» (Королева, 1968: 52). Як бачимо, в інститутах були наявні книги мовою оригіналу, позаяк у програмі було вивчення іноземних мов (Жовта, 2023: 182, 183-185), причому дівчата активно читали ці твори.

Вихованка Київського інституту Є. О. Сатіна згадувала, як багато проводила часу за книгою в Інституті, як керівництво і педагоги за таку любов до віршів і декламування почали залучали її до виступів на шкільних концертах, чим підштовхнули ученицю обрати акторський фах (Жовта, 2023: 128, 130). Харківська інститутка Т. Морозова, яка навчалася до 1919 р., навела список російських авторів, якими зачитувалась у школі-пансіоні: «...крім Пушкіна, Лермонтова, Гоголя, яких я читала дуже рано, я прочитала Гончарова, Лескова, Станюковича. Але заволодів моєю свідомістю Тургенєв» (Морозова, 2005: 403). Пізніше ця вихованка захистила дисертацію, працювала викладачем і написала близько 50 робіт з російської літератури (Морозова, 2005: 403). Таким чином, захоплення читанням в інститутах у деяких випадках визначало для вихованок їхню професію.

У згадках вихованок інститутів шляхетних дівчат є інформація про те, що книги їм також постачали батьки й учителі. В автобіографії випускниці

Полтавського інституту Л. Яновської (1870–1880-ті рр.) йдеться про те, що її вчитель історії «керував моїм читанням, постачаючи мені книжки з своєї та інститутської вчительської бібліотеки» (Яновська, 1991: 684). Н. Соханській повість «Тейфельсберн» до інститутської лікарні приніс учитель арифметики, потім дівчина переказувала книгу однокласникам, додаючи щоразу нових подробиць від себе (Автобіографія, 1896: 37-38). У Київському закладі наставниці часто «керували» читанням вихованок, прищеплюючи любов до французьких романів. Київська інститутка Н. Королева розповідала про заборонені в Інституті книги, які отримала від батька (Королева, 1968: 124). Внучка інститутки М. Домбровської з Київського закладу З. Тулуб описувала у спогадах ситуацію, коли її дідуся, інститутського вчителя, звільнили з роботи, бо він давав вихованці (майбутній дружині) заборонені книги (Тулуб, 2012: 17). Отже, в таких закладах суворо наглядали за тим, що читали підопічні.

В інститутах була поширена практика читання вголос для наставниць або інших вихованок. Харківська інститутка Н. Соханська згадує, як читала сестрі керівниці інституту релігійні тексти по півтори-дві години підряд, і що це дуже її втомлювало, але на це ніхто не зважав (Автобіографія, 1896: 32). Інша вихованка Київського закладу М. Воропанова, коли була пепіньеркою, читала твори директорці (Воропанова, 2013: 256), а О. Скібіцька розповідала дочці, як улітку під час шиття вихованки по черзі читали французькою, коли інші дівчата сиділи за роботою в галереях інститутського саду, натомість про читання німецькою зазначила: «щось не пам'ятаю» (Манасейна, 1914: 18). У цих випадках читання було складовою напівдозвілля, адже дівчата це робили не з власної волі, а за наказом інститутського персоналу.

Спілкування з рідними та друзями. З зовнішнім світом, на який навіть дивитися часом дозволяли обмежено (так, у Києві інституткам забороняли гуляти по доріжках у нижній частині парку, звідки було видно пожвавлений Хрещатик (Манасейна, 1914: 19)), інститутки контактували або ж під час прийомів родичів та інших відвідувачів по окремих днях, встановлених у закладі, або ж через листування.

У спогадах вихованки Одеського інституту Н. Аленнікової, яка навчалася на початку ХХ ст., описано, що їй спочатку було важко перебувати у закладі (багато плакала, бо сумувала за домівкою). Батько інститутки перебував за кордоном, і не міг її відвідувати. Однак ситуація змінилася, коли двічі на тиждень до неї почала приходити тітка (Аленнікова, 2010). Ці спогади показові, адже, по-перше, висвітлюють тугу за домом як синдром, притаманний вихованкам інститутів, особливо в перші місяці навчання, що досліджено на прикладі Києва (Жовта, 2023: 89). По-друге, частково показують, що не всі батьки мали змогу навідувати дівчат у закладі. Вихованка київського закладу М. Воропанова зауважила: «Особливість колишніх жіночих інститутів полягала передусім у тому, що діти, які потрапили туди, справді відривалися від сім'ї та розривали з нею, і це була одна з найсумніших сторін нашого життя» (Воропанова, 2013: с. 237). По-третє, якщо можливість візитів була, то не часто. Фактично, дівчата не мали змоги постійно комунікувати з родичами через закритість інститутської системи навчання й виховання.

Класні дами перевіряли листи та посилки від родичів і знайомих вихованок. Увага спрямовувалася на зміст листів і вміст пакунків (Жовта, 2023: 128). Вихованка Є. Сатіна описала випадок, коли в пакунку, який адресували її однокласниці, знайшли під коробкою цукерок прокламаційну листівку, за яку дівчину хотіли вигнати з інституту (Сатіна, 1965: 11-12). Одна з вихованок інституту шляхетних дівчат Санкт-Петербурга, яка навчалась у 1850-х рр., А. Казіна описала у спогадах, як класні дами критикували й поправляли листи вихованок додому (Казіна, 1875: 397). Таким чином, інститутська система не тільки позбавляла вихованок приватності в спілкуванні, але й сприяла відчуженості між батьками й дітьми.

Однак не всі листи до вихованок зазнавали суворої цензури Т. Морозова згадувала про листування однокласниці з військовим, закоханим в інститутку, і про те, що дівчина насміхалася перед класом з його почуттів (Морозова, 2005: 402). Показовим випадком було листування відомого композитора М. Лисенка, на той час учителя музики Київського інституту з вихованкою, про яку писала в листі до сина В. Житецька, дружина відомого громадського діяча і дослідника П. Житецького. Між учителем і вихованкою було любовне листування, про яку дізналося керівництво й звільнило митця (Жовта, 2023: 98). Тобто інколи до дівчат потрапляли такі листи, які загалом керівництво забороняло через порушення моралі.

Однією з важливих складових дозвілля для дівчат і їх інститутського життя загалом в час, проведений з подругами. Про це згадувала одеська інститутка Н. Аленнікова, якій стало краще жити у закладі завдяки дружньому спілкуванню (Аленнікова, 2010). Харківська інститутка Т. Морозова, характеризуючи дружбу з іншою вихованкою Ольгою, писала: «Наша дружба збагачувала нас, робила повноціннішим, значущішим, радіснішим, щасливішим наше існування» (Морозова, 2005: 401). М. Воропанова (Київ) згадувала про «подільський гурток», компанію дівчат різних класів з Подільської губернії, які приятелювали між собою. Також вона зазначила, що між її однокласницями не було товариських відносин (Воропанова, 2013). На це могли вплинути й недобррозичливі стосунки між наставницями, які були своєрідним прикладом для інституток (Жовта, 2023: 123).

У спогадах випускників кадетського корпусу м. Полтави є свідчення кадетів про комунікацію з інститутками. Про дружбу з одним класом вихованок Полтавського інституту згадав В. Габаєв, староста корпусного оркестру. Дівчата й хлопці обмінювалися пакунками з солодощами та чаєм. Посередницею в одному з випадків була мати інститутки (Габаєв, 1965: 47).

Полтавські кадети інколи незаконно проникали до вихованок. Свідченнями цього є спогади М. Краченцева (Краченцев, 1965: 101) і О. Заводова (Заводов, 1965: 62). Однак важко стверджувати, наскільки такі дії кадетів були регулярними.

Про контакти з кадетами вихованок інших інститутів не так багато інформації. Київські кадети не описують інституток у спогадах (Дубінський, Аустрін, 1967). Є повідомлення Н. Королевої про прихід хлопців на інститутський бал, де за спілкуванням дівчат і кадетів пильно стежили класні

дами (Королева, 1965: 147). Припускаємо, що такі зустрічі були нечастими. Винятком є Полтава, де, на нашу думку, можливостей спілкуватися неформально було більше завдяки достатньо близькому розташуванню закладів один до одного.

Участь у позаурочних заходах. Організовані виходи за межі інститутської території віддзеркалились у деяких спогадах. Так, М. М. Воропанова відзначила, що «періодично, в дуже рідкісних випадках» інституток водили до Києво-Печерської лаври, до Михайлівського собору, але, на її погляд, «ці подорожі здійснювалися, ніби у тумані» (Воропанова, 2013: 251). Втім, М. М. Воропанова так само сприйняла й випускню церемонію через стрес від іспитів (Воропанова, 2013: 260), тож, імовірно, це була її особиста оцінка впливу певних заходів на дівчат. Н. Королева у творі «Без коріння» підкреслила, що здавна склалася традиція водити вихованок перед випуском у Києво-Печерську лавру, Братський, Видубицький монастирі, Межигірський Спас. У самому творі докладніше описано відвідування Лаври та Видубицького монастиря. З погляду теми, увагу привертає радше не вшанування там святинь, а додаткові активності. Так, у Лаврі після обіду один із монахів радив інституткам подрімати в садку, тільки потім не співати «надто голосно: адже тут монастир!» (Королева, 1968: 202). Також дівчатам продали на їхнє прохання сувенірні ложки з рибками, підказали, де продається інший «дріб'язок для прочан», показали за бажанням одного з монахів, як у ставку годують коропів. У Видубицькому монастирі інституток познайомили з вихованками єпархіального училища (Королева, 1968: 202, 203, 205). Отже, можна відзначити спроби додати до паломницької екскурсії щось поза офіційною програмою.

Щодо спогадів про урочистості й інші позаурочні заходи в самих інститутах шляхетних дівчат на теренах України, то вихованка з Харкова згадувала лише про одну таку подію – костюмований бал (Морозова, 2005: 410). М. М. Воропанова писала, що шість років дівчат не возили на бали і не запрошували гостей до них на заходи, тому вони влаштовували танці самостійно раз на тиждень, де одна з вихованок грала на піаніно (Воропанова, 2013: 259). У Н. А. Королевої є лише один пасаж про бал, коли до дівчат завітав представник монаршої сім'ї (Королева, 1968: 147), тобто це вже був радше презентаційний, а не суто внутрішній захід, наближений за суттю до ритуалізованого дворянського балу, коли спілкування, з одного боку, було більш невимушеним, ніж на службі (у випадку інституток – під час навчання), з іншого – сповнений багатьох умовностей (Русавська, 2013: 21). Зі спогадів учителя Харківського інституту випливає, що вечори поділялися на звичайні «без кадет» і урочисті, хоча всі проходили жваво (Краинский, 2016: 26).

У Полтаві інституток зі старших класів долучали до корпусного свята в кадетському корпусі, й кадету запам'яталося, що дівчат супроводжувала «начальниця інституту» (Скрынька, 1965: 10); П. Волошин-Петриченко (випускник 1906 р.) зазначив, що й кадети бували на балу в інституті, однак бачили при цьому лише пепін'єрок (Волошин-Петриченко, 1965: 32), тобто самі вихованки, ймовірно, не завжди брали участь у подіях, які проводилися в

їхніх закладах.

Розваги та ігри. Розважатися вихованки інститутів шляхетних дівчат могли тільки у вільний від уроків час. Зокрема, в спогадах випускниці Харківського інституту Н. Соханської, яка навчалась у 1830-х рр., ідеться про те, як у неділю в приміщенні закладу складали лавки і дівчата розважалися й грали в ігри: «Моїй дитячій душі було так сумно, що ігри не займали її. Прийде неділя, дозволять зрушити лавки – просторо. Всі діти бавляться, грають у «кішки й мишки», а я затиснулась в куточок під своєю лавкою і вчу якийсь урок на середу, або на четвер» (Автобіографія, 1896: 28). Варто звернути увагу на те, що вихованки не мали змоги часто забавлятися, говориться лише про раз на тиждень. В іншому спогаді вихованки Патріотичного інституту А. В. Лазаревої, яка навчалась у 1850-х рр., мовиться про розваги й ігри, які допускалися тільки в святкові дні чи в ті будні, коли уроків для підготовки було менше (Лазарева, 2013: 53). Тобто, в інститутах шляхетних дівчат Російської імперії був обмежений час для забав інституток, які дозволялися тільки в певні дні – святкові, вихідні й часом у будні з урахуванням навчального навантаження.

Однак у спогадах вихованки Н. С. Соханської йдеться про те, як після відбою вихованки шуміли, стрибали на ліжках і гуляли у кімнаті, доки їх не спіймала на порушенні наставниця (Автобіографія, 1896: 31). Тож інститутки іноді порушували встановлені приписи й дозволяли собі забавлятися вечорами, коли залишалися у спальних кімнатах без класних дам.

Багато розваг та ігор, описаних у спогадах, були пов'язані з активними дитячими веселощами. Випускниця А. В. Лазарева згадувала про рухливі ігри, шум, танці, біганину в коридорах Патріотичного інституту. Вихованки навіть створили власний клуб поціновувачів рухливих забав (Лазарева, 2013: 53). У спогадах кадета Петровського Полтавського кадетського корпусу М. О. Караченцева за 1919 р. розповідається, як керівниця Полтавського інституту заохочувала кадетів веселитися разом з інститутками, і ті проводили спільний час за іграми «в коло», «фанти», за танцями й прогулянками (Караченцев, 1865: 101).

Найпопулярнішою серед усіх забав були «кішки й мишки», коли інститутки мали наздоганяти одна одну. Ця гра описана в спогадах вихованок інститутів як Підросійської України (Автобіографія, 1896: 28), так і інших частин Російської імперії (Аладьина, 2013: 24). Знаходимо опис інститутської гри, яка полягала в тому, що дівчата стояли в колі, тримаючись за мотузку. Одна з вихованок, стоячи поза колом, мала доторкнутися до плеча будь-якої учасниці, й тоді всі інші тікали врізнобіч, намагаючись зайняти місце в колі (Угличанинова, 2013: 76). Тобто розваги в інститутках часто пов'язувалися з веселощами та рухливими ігровими заняттями.

Однак у деяких інститутах повсякдення вихованок було організовано так, що вони навіть під час прогулянок у саду не могли «вільно насолоджуватися радіощами та безтурботними шаленствами дитячого життя» (Воропанова, 2013: 238) навіть під час прогулянок. За спогадами випускниці Київського інституту другої половини XIX ст. М. М. Воропанової протягом усього її навчання в

закладі інститутки «не гралися в саду, не бігали, в основному просто гуляли, постійно боячись зробити щось не так перед класною дамою» (Воропанова, 2013: 238). Про вагомий вплив класних дам на розваги вихованок згадує вихованка одного з інститутів Санкт-Петербурга А. Казіна, яка перебувала в закладі у 1850-ті рр. Вона описує, як їх змушували веселитись, бо це було б приємно класній дамі, котра навіть підбирала ігри. Дозволялося грати в «кішки і мишки», у м'яча, у німецьку гру «Adam hatte sieben Söhne; sieben Söhne hatte Adam!», а заборонялося – в «розбійників і шулік». А. Казіна зазначає, що ці вільні години були для них «дуже важкі й неприємні» (Казіна, 1875: 379). Учитель музики у Харківському інституті шляхетних дівчат в період евакуації (1919-1933 рр. Д. В. Країнський описував, як вихованки грали у сніжки, і класні дами їх не зупиняли, бо ставилися з розумінням (Країнський, 2016: 62). Тобто, розваги інституток контролювали наставниці, які за ними наглядали й могли або зупинити, або заохотити.

Монотонність інститутського життя змушувала дівчат шукати власні розваги. Зокрема, у спогадах інститутки Н. Морозової мовиться про те, що після чаю дівчата були змушені сидіти за партами, і тоді всі займалися різноманітними справами: «...хтось просто розлягся на парті, хтось хитав ногами... хтось майстрував своїй сестрі паперову ляльку... хтось приводив у сотий раз до ладу свої речі в скриньці...» (Казіна, 1875: 379-380). Вихованка Харківського інституту шляхетних дівчат Т. Г. Морозова, яка навчалася до 1919 р., вигадала собі гру: каталася на довгому рушнику у ванній кімнаті. Вона зауважила, що в розпорядженні інституток старших класів були теніс і крокет, але вони ніколи не займалися цими видами спорту (Морозова, 2005: 394).

З погляду організації дозвілля, показовим є випадок, описаний у творі Н. Манасеїної. Відомий хірург М. І. Пирогов, головний лікар Київського інституту приписав вихованкам купання у Дніпрі. Причому всі від керівниці до вихованок були дуже схвильовані й метушилися, бо: «Для такої події, що ніколи не траплялася в інститутському житті, не було ніяких встановлених правил, потрібно було розробляти абсолютно нові» (Манасеїна, 1914: 19). Дівчата у воді відчували таку свободу, про яку вже забули, тож навіть після повернення на територію закладу до самої ночі «не шили й не читали», спускались у заборонену частину саду, тощо. За це були покарані й більше на Дніпро не ходили (Манасеїна, 1914: 19). Отже, розроблювати нові правила в інституті не визнали за доцільне.

У спогадах вихованок інститутів шляхетних дівчат Підросійської України немає відомостей про те, що дівчата бавилися ляльками. Натомість, наприклад, вихованка Смольного інституту шляхетних дівчат, яка навчалась у 1840-х рр., зазначила про ляльок і про те, як з ними грались, а також підкреслила, що це дозволяли наставниці та імператриця (Угличанинова, 2013: 110). в деяких інститутах дозволялося більше бавитися і гратися, а в інших – практично була відсутня активна ігрова діяльність.

Висновки. До складових дозвілля вихованок інститутів шляхетних дівчат, за джерелами особового походження, належали рукоділля й читання, спілкування з родичами та друзями, прогулянки, участь у більш чи менш

офіційних позаурочних заходах, розваги й ігри, тобто по-своєму різноманітні порівняно з суто навчальними буднями заняття. Втім, усі ці види діяльності дівчат, включно з розвагами й іграми, постають у досліджених матеріалах, навіть за умови загалом позитивного сприйняття інститутського досвіду з боку авторів, значною мірою підконтрольними працівникам закладів, передусім класним дамам, котрі прагнули запобігти «вбиванню часу». Тому позаурочна діяльність інституток, описана в цих творах, є передусім напівдозвіллям, що було спричинено замкнутим життям у школах-пансіонах і наглядом за дівчатами з боку персоналу, не наділеного гнучкістю й готовністю впроваджувати щось раніше невідоме, недостатньо формалізоване й стандартизоване. Прояви самоорганізації вихованок на дозвіллі переважно описано як ризиковані, такі, що могли вийти за межі дозволеного й призвести до покарання. Перспективою подальших досліджень є зіставлення відомостей з особових джерел із даними документальних, порівняння особливостей дозвілля в Інститутах шляхетних дівчат з тим, що було заведено в інших закритих навчальних закладах закритого типу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Автобіографія, 1896 – Автобіографія Н. С. Соханской (Кохановской). Москва, 1896. 193 с.
- Аладьина, 2013 – Аладьина Е. В. Воспоминания институтки // *Институты благородных девиц в мемуарах воспитанниц*. Москва: Ломоносовъ, 2013. С. 9-25.
- Аленникова, 2010 – Аленникова Н. Русская трагедия. Дороги дальние, невозвратные. Москва, 2010. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/rcuzr>
- Волошин-Петриченко, 1965 – Волошин-Петриченко П. Три времени года в четырех стенах // *Сборник воспоминаний бывших питомцев Петровского Полтавского Кадетского Корпуса издаваемый Объединением в Париже по случаю 125-летия со дня основания Корпуса*. Париж, 1965. С. 52-53.
- Воропанова, 2013 – Воропанова М. М. Институтские воспоминания // *Институты благородных девиц в мемуарах воспитанниц*. Москва: Ломоносовъ, 2013. С. 237-261.
- Габаев, 1965 – Габаев В. П. Староста корпусного оркестра // *Сборник воспоминаний бывших питомцев Петровского Полтавского Кадетского Корпуса издаваемый Объединением в Париже по случаю 125-летия со дня основания Корпуса*. Париж, 1965. С. 46.
- Добровольська, 2009 – Добровольська В. А. Навчання в інститутах шляхетних дівчат Півдня України другої половини ХІХ – на початку ХХ століття // *Історичний архів*. 2009. Вип. 3. С. 114-117.
- Драч, 2010 – Драч О. О. Освіта жіноча в Україні // *Енциклопедія історії України*: Т. 7: Мі – О. Київ, 2010. С. 644-647.
- Дубінський, Аустрін, 1967 – Дубінський В., Аустрін Г. Володимирський кадетський корпус // *Военная быль*. 1967. № 83. С. 1–14.
- Жебылев, 1912 – Жебылев Н. Исторический очерк деятельности Харьковского Института благородных девиц за 100 лет его существования (с 1812 по 1912 год). Харьков: Печатное дело, 1912. 147 с.
- Жовта, 2023 – Жовта І. І. Колектив Київського інституту шляхетних дівчат в організації повсякдення вихованок (ХІХ – перші десятиліття ХХ ст.). Дис. ... доктора філософії: 032 – Історія та археологія. Київ, 2023.
- Заводов, 1965 – Заводов А. Мои годы в корпусе // *Сборник воспоминаний бывших питомцев Петровского Полтавского Кадетского Корпуса издаваемый Объединением в Париже по случаю 125-летия со дня основания Корпуса*. Париж, 1965. С. 54–57.
- Запісоцька, 2022 – Запісоцька Х. Жіноче дозвілля у містах Східної Галичини наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття: бакалаврська робота (032 «Історія та археологія»). Український католицький університет. Кафедра історії. Львів: УКУ, 2022. 70 с.
- Захарченко, 1889 – Захарченко М. М. История Киевского института благородных девиц (1838–1888). Киев: Кульженко, 1889. 290 с.
- Іваницька, 2021 – Іваницька М. В. Дозвілля вихованок інститутів шляхетних дівчат у ХІХ ст. (за спогадами інституток) // *Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка-2021»: ХХІІ Всеукраїнська наук. конф. молодих учених*. ЧНУ ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2021. С. 119-121.
- Казина, 1875 – (Казина А. Н.) Женская жизнь (окончание первой части) // *Отечественные записки*. 1875. Т. ССХІХ. С. 265-414.
- Караченцев, 1965 – Караченцев Н. А. Строчная рота // *Сборник воспоминаний бывших питомцев Петровского Полтавского Кадетского Корпуса издаваемый Объединением в Париже по случаю 125-летия со дня основания*

- Корпуса. Париж, 1965. С. 99-115.
- Кізлова, 2021 – Кізлова А. А. Київський інститут шляхетних дівчат у пугівниках XIX – початку XX ст. // *Київські історичні студії*. 2021. Вип. 1 (12). С. 124-133.
- Кізлова, 2020 – Кізлова А. А. Чинні законовчителі Київського інституту шляхетних дівчат у публікаціях «Киевских епархиальных ведомостей» останньої третини XIX – початку XX ст. // *Літопис Волині*. 2020. Чис. 22. С. 31-35.
- Кобченко, 2017 – Кобченко К. А. Освіта жінок як форма емансипації: приклад Наддніпрянської України (середина XIX – початок XX століття) // *Українські жінки в горнилі модернізації*. Харків: КСД, 2017. С. 72-102.
- Коваленко, 2019 – Коваленко А. Повсякденне життя в інститутах шляхетних дівчат Наддніпрянської України в XIX ст. // *Травневі студії*. 2019. № 4. С. 53–56.
- Конспект, 2023 – Конспект лекцій з дисципліни «Соціологія вільного часу та дозвілля» для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 054 «Соціологія» / Укл.: Мачуліна І. І. Кам'янське: ДДТУ, 2023. 70 с.
- Корнієнко, 2015 – Корнієнко Т. М. Організація дозвілля школярів у літній період у другій половині XIX – на початку XX століття // *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2015. Вип. 18. С. 420-425.
- Коробчук, 2022 – Коробчук А. С. Батоюгом і пряником: специфіка виховного процесу в Одеському інституті шляхетних дівчат // *Старожитності Лукомор'я*. 2022. № 3. С. 35-43.
- Королева, 1968 – Королева Н. Твори. 3-тє вид. Клівленд: Укр. Лікарське т-во Півн. Америки. 1968. Т. 2: Без коріння (життєпис сучасниці). 217 с.
- Краинский, 2016 – Краинский Д. В. Записки (1926–1932 гг.). Т. XIV. Москва, 2016. 79 с.
- Краткий, 1879 – Краткий исторический очерк пятидесятилетия Одесского института благородных девиц. Одесса, 1879. 44 с.
- Лазарева, 2013 – Лазарева А. Воспоминания воспитанницы Патриотического института дореформенного времени // *Институты благородных девиц в мемуарах воспитанниц*. Москва: Ломоносовъ, 2013. С. 46-63.
- Лук'яненко, 2014 – Лук'яненко О. В. Культурне дозвілля студентів педагогічних інститутів УРСР доби «відлиги» // *Гілея*. 2014. Вип. 91 (№ 12). С. 97-100.
- Лук'яненко, 2014а – Лук'яненко О. В. Розважальне дозвілля студентів педагогічних інститутів УРСР доби «відлиги» // *Гілея*. 2014. Вип. 90 (№ 11). С. 93-95.
- Мазанов, 1899 – Мазанов П. И. Полтавский институт благородных девиц (1818–1898). Архивные справки. Полтава, 1899. 324 с.
- Манасейна, 1914 – Манасейна Н. Мамино детство. Санкт-Петербург: Тропинка, 1914. 46 с.
- Морозова, 2005 – Морозова Т. Г. В институте благородных девиц // *Институтки: воспоминания воспитанниц институтов благородных девиц*. Москва: Новое литературное обозрение, 2005. С. 391-506.
- Павлик, 2010 – Павлик Н. П. Гендерний підхід до організації дозвілля учнівської молоді // *Проблема гендеру в гуманітарних дослідженнях: Збірник наукових праць та доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції 7 квітня 2010 р.* 2010. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/rchuv>
- Русавська, 2013 – Русавська В. А. Гостинність вітчизняного дворянства в XIX ст. // *Гілея: науковий вісник*. 2013. Вип. 79. С. 20-23.
- Самчук, 2019 – Самчук Т. Заборонене дозвілля студентів Університету св. Володимира: алкоголь, азартні ігри, публічні будинки (1834–1863) // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2019. Вип. 52. Т. 1. С. 52-57.
- Сатина, 1965 – Сатина Е. А. Воспоминания. Тбилиси, 1965. 216 с.
- Скрынька, 1965 – Скрынька А. Жизнь кадета в корпусе // *Сборник воспоминаний бывших питомцев Петровского Полтавского Кадетского Корпуса издаваемый Объединением в Париже по случаю 125-летия со дня основания Корпуса*. Париж, 1965. С. 4-13.
- Сухенко, 2000 – Сухенко Т. Институти шляхетних дівчат в Україні в XIX столітті // *Етнічна історія народів Європи*. 2000. Вип. 7. С. 80-84.
- Тацієнко, 2022 – Тацієнко В. С. Дозвілля вихованців Київської духовної семінарії у XIX ст. // *Старожитності Лукомор'я*. 2022. № 3 (12). С. 26-34.
- Тулуб, 2012 – Тулуб З. П. Моя жизнь. Киев: Киев-Париж-Дакар, 2012. 420 с.
- Угличанинова, 2013 – Угличанинова М. С. Воспоминания воспитанницы сороковых годов // *Институты благородных девиц в мемуарах воспитанниц*. Москва: Ломоносовъ, 2013. С. 64-119.
- Устав, 1884 – Устав женских учебных заведений Ведомства Учреждений Императрицы Марии, высочайше утвержденный 30 августа 1855 г. Санкт-Петербург: Штремер, 1884. 346 с.
- Хитровська, 2023 – Хитровська Ю. В. Особливості релігійного виховання в Київському інституті шляхетних дівчат і роль православних ієрархів у цьому процесі // *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 7 (13). С. 837-857.
- Яновська, 1991– Яновська Л. Автобіографія // *Твори в двох томах*. Т. 2. Київ: Дніпро, 1991. С. 680-690.
- Ярцун, 2006 – Ярцун Ю. О. Дозвілля уманської шляхти у XIX ст. // *Уманська старовина*. 2006. Вип. 2. С. 101-107.
- Ярцун, 2016 – Ярцун Ю. О. Дозвілля шляхти київської губернії в XIX ст. (короткий огляд) // *Polsko-ukraińskie spotkania z Klio*. Częstochowa, 2016. Т. III. S. 49-59.

REFERENCES

- Avtobiografiya, 1896 – Avtobiografiya N. S. Sokhanskoj (Kokhanovskoj) [Autobiography of N. S. Sokhanska (Kokhanovska)]. Moskva, 1896. 193 s. [in Russian].
- Aladyina, 2013 – Aladyina Ye. V. Vospominaniya instytutki [Memoirs of an Institute Student] // *Instytuty blahorodnykh devits v memuarakh vospitannits*. Moskva: Lomonosov, 2013. S. 9-25 [in Russian].
- Alennikova, 2010 – Alennikova N. Russkaya tragediya. Dorogi dal'nie, nevozvratnye [Russian Tragedy. Distant, Irretrievable Roads]. Moskva, 2010. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://surl.li/rcuzr> [in Russian].
- Voloshyn-Petrychenko, 1965 – Voloshyn-Petrychenko P. Tri vremeni goda v chetyrekh stenakh [Three Seasons within Four Walls: Institute Memories] // *Sbornik vospominaniy byvshikh pitomtsev Petrovskogo Poltavskogo Kadetskogo Korpusa izdavaemyy Obyedineniyem v Parizhe po sluchayu 125-letiya so dnya osnovaniya Korpusa*. Pariž, 1965. S. 52-53 [in Russian].
- Voropanova, 2013 – Voropanova M. M. Instytutskie vospominaniya [Memoirs from the Institute] // *Instytuty blahorodnykh devits v memoarakh vospitannits*. Moskva: Lomonosov, 2013. S. 237-261 [in Russian].
- Gabaev, 1965 – Gabaev V. P. Starosta korpusnogo orkestra [Senior of the Corps Orchestra] // *Sbornik vospominaniy byvshikh pitomtsev Petrovskogo Poltavskogo Kadetskogo Korpusa izdavaemyy Obyedineniyem v Parizhe po sluchayu 125-letiya so dnya osnovaniya Korpusa*. Pariž, 1965. S. 46 [in Russian].
- Dobrovolska, 2009 – Dobrovols'ka V. A. Navchannya v instytutakh shlyakhetnykh divchat Pivdnyia Ukrayiny druhoi polovyny XIX – na pochatku XX stolittya [Education in Noble Girls' Institutes of Southern Ukraine in the Second Half of the 19th – Early 20th Centuries] // *Istorychnyy arkhiv*. 2009. Vyp. 3. S. 114-117 [in Ukrainian].
- Drach, 2010 – Drach O. O. Osvita zhinocha v Ukrayini [Women's Education in Ukraine] // *Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny*: T. 7: Mi – O. Kyiv, 2010. 728 s. [in Ukrainian].
- Dubinskyi, Austrin, 1967 – Dubins'kyi V., Austrin H. Volodymyrs'kyi kadets'kyi korpus [Volodymyr Cadet Corps] // *Voyennaya byl'*. 1967. № 83. S. 1-14 [in Ukrainian].
- Zhebylev, 1912 – Zhebylev N. Istoricheskiy ocherk deyatel'nosti Kharkovskogo Instituta blagorodnykh devits za 100 let ego sushchestvovaniya (s 1812 po 1912 god) [Historical Sketch of the Activities of the Kharkiv Institute for Noble Maidens for 100 Years of Its Existence (from 1812 to 1912)]. Kharkov: Pechatnoye delo, 1912. 147 s. [in Russian].
- Zhovta, 2023 – Zhovta I. I. Kolektiv Kyivskoho instytutu shlyakhetnykh divchat v orhanizatsiyi povsyakdennya vykhovanyok (XIX – pershi desyatylittya XX st.) [Collective of Kyiv Institute of Noble Girls in Organization of Everyday Life of Inmates (19th – the First Decades of 20th Centuries)]. Dys. ... doktora filosofiyi: 032 – Istoryia ta arkhelohiya. Kyiv, 2023 [in Ukrainian].
- Zavodov, 1965 – Zavodov A. Moi gody v korpuse [My Years in the Corps] // *Sbornik vospominaniy byvshikh pitomtsev Petrovskogo Poltavskogo Kadetskogo Korpusa izdavaemyy Obyedineniyem v Parizhe po sluchayu 125-letiya so dnya osnovaniya Korpusa*. Pariž, 1965. S. 54-57 [in Russian].
- Zapisots'ka 2022 – Zapisots'ka Kh. Zhinoche dozvillya u mistakh Skhidnoyi Halychyny naprykintsi XIX – na pochatku XX stolittya [Women's Leisure in the Cities of Eastern Galicia at the End of the 19th – Early 20th Century]: bakalavr. robota (032 «Istoryia ta arkhelohiya»). Ukrayins'kyi katolyts'kyi universytet. Kafedra istoriyi. Lviv: UKU, 2022. 70 s. [in Ukrainian].
- Zakharchenko, 1889 – Zakharchenko M. M. Istoryia Kiyevskogo instituta blagorodnykh devits (1838–1888) [History of the Kyiv Institute for Noble Maidens (1838–1888)]. Kiyev: Kulzhenko, 1889. 290 s. [in Russian].
- Ivanytska, 2021 – Ivanytska M. V. Dovzillya vykhovanyok instytutiv shlyakhetnykh divchat u XIX st. (za spohadamy instytutok) [History of the Kyiv Institute for Noble Maidens (1838–1888)] // *Aktual'ni problemy pryrodnychnykh i humanitarnykh nauk u doslidzhennyakh molodykh uchenykh «Rodzynka-2021»*: XXII Vseukrayins'ka nauk. konf. molodykh uchenykh. ChNU im. B. Khmel'nyts'koho. Cherkasy, 2021. S. 119-121 [in Ukrainian].
- Kazina, 1875 – [Kazina A. N.] Zhenskaya zhizn' (okonchanie pervoy chasti) [Women's Life] // *Otechestvennye zapiski*. 1875. T. CCXIX. S. 265-414 [in Russian].
- Karachentsev, 1965 – Karachentsev N. A. Stroyevaya rota [Marching Company] // *Sbornik vospominaniy byvshikh pitomtsev Petrovskogo Poltavskogo Kadetskogo Korpusa izdavaemyy Obyedineniyem v Parizhe po sluchayu 125-letiya so dnya osnovaniya Korpusa*. Parizh, 1965. S. 99-115 [in Russian].
- Kizlova, 2021 – Kizlova A. A. Kyivskiy instytut shlyakhetnykh divchat u putivnykakh XIX – pochatku XX st. [Kyiv Institute for Noble Maidens in the Guidebooks (19th – Early 20th Centuries)] // *Kyivskiy istoriychnyy studiyi*. 2021. Vyp. 1 (12). S. 124-133 [in Ukrainian].
- Kizlova, 2020 – Kizlova A. A. Chynni zakonovchyteli Kyivskoho instytutu shlyakhetnykh divchat u publikatsiyakh «Kyevskykh eparkhial'nykh vedomostey» ostann'oyi tretyny XIX – pochatku XX st. [Current Religious Teachers of Kyiv Seminary for Young Ladies in the Materials of «Kyiv Diocesan Gerald» (the Last Third of 19th – Early 20th Century)] // *Litopys Volyni*. 2020. Chys. 22. S. 31-35 [in Ukrainian].
- Kobchenko, 2017 – Kobchenko K. A. Osvita zhynok yak forma emansypatsiyi: pryklad Naddniprovs'koyi Ukrayiny (sередyna XIX – pochatok XX stolittya) [Women's Education as a Form of Emancipation: the Example of Trans-Dnipro Ukraine (Mid-19th – Early 20th Centuries)] // *Ukrayins'ki zhinky v hornyly modernizatsiyi. Kis'*. Kharkiv: KSD, 2017. S. 72-102 [in Ukrainian].
- Kovalenko, 2019 – Kovalenko A. Povsyakdennye zhyttya v instytutakh shlyakhetnykh divchat Naddniprovs'koyi Ukrayiny v XIX st. [Everyday Life in Noble Girls' Institutes of Trans-Dnipro Ukraine in the 19th Century] // *Travnevi studiyi*. 2019. № 4. S. 53-56 [in Ukrainian].

- Konspekt, 2023 – Konspekt leksiy z dyscypliny «Sotsiologiya vil'noho chasu ta dozvillya» dlya zdobuvachiv vyschoyi osvity druhooho (magisters'koho) rivnya spetsial'nosti 054 «Sotsiologiya» [Lecture Notes on the Discipline «Sociology of Free Time and Leisure» for Master's Degree Students of Specialty 054 «Sociology» / Ukl.: Machulina I. I. Kam'yanske: DDTU, 2023. 70 s. [in Ukrainian].
- Kornienko, 2015 – Kornienko T. M. Orhanizatsiya dozvillya shkolyariv u litniy period u druhiy polovyni XIX – na pochatku XX stolittya [The Organization of the Students' Leisure Time in the Second Part of the XIXth – at the Beginning of the XXth Century] // *Pedahohichna osvita: teoriya i praktyka*. 2015. Vyp. 18. S. 420-425 [in Ukrainian].
- Korobchuk, 2022 – Korobchuk A. S. Batohom i pryankom: spetsyfika vykhovnoho protsesu v Odeskomu instytuti shlyakhetnykh divchat [Carrot and Stick: the Specificity of the Educational Process in the Odesa Institute of Noble Maiden] // *Starozhytnosti Lukomor'ya*. 2022. № 3. S. 35-43 [in Ukrainian].
- Koroleva, 1968 – Koroleva N. Tvory [Works]. 3-tie vyd. Klivlend: Ukr. Likarske t-vo Pivn. Ameriky. 1968. T. 2: Bez korinnya (zhyttyepys suchasnytsi). 217 s. [in Ukrainian].
- Krainskiy, 2016 – Krainskiy D. V. Zapysky (1926–1932 gg.) [Notes (1926–1932)]. T. XIV. Moskva, 2016. 79 s. [in Russian].
- Kratkiy, 1879 – Kratkiy istoricheskiy ocherk pyatidesyatiletiya Odesskogo instituta blagorodnykh devits [Brief Historical Sketch of the Fiftieth Anniversary of the Odesa Institute for Noble Maidens]. Odessa, 1879. 44 s. [in Russian].
- Lazareva, 2013 – Lazareva A. Vospominaniya vospitannitsy Patrioticheskogo instituta doreformennogo vremeni [Memoirs of a Student of the Patriotic Institute of the Pre-Reform Era] // *Instituty blagorodnykh devits v memuarakh vospitannits*. Moskva: Lomonosov, 2013. S. 46-63 [in Russian].
- Lukianenko, 2014 – Lukianenko O. V. Kulturne dozvillya studentiv pedahohichnykh instytutiv URSR doby «vidlyhy» [Cultural Leisure of Educators in Pedagogical Institute of USSR during the Period of de-Stalinization (1953–1964)] // *Hileya*. 2014. Vyp. 91 (№ 12). S. 97-100 [in Ukrainian].
- Lukianenko, 2014a – Lukianenko O. V. Rozvazhal'ne dozvillya studentiv pedahohichnykh instytutiv URSR doby «vidlyhy» [Entertaining Leisure of Pedagogical Institutes' Students of Ukrainian Soviet Socialist Republic during the «Thaw» Period] // *Hileya*. 2014. Vyp. 90 (№ 11). S. 93-95 [in Ukrainian].
- Mazanov, 1899 – Mazanov P. I. Poltavskiy institut blagorodnykh devits (1818–1898). Arkhivnyye spravki [Poltava Institute for Noble Maidens (1818–1898). Archival Records]. Poltava, 1899. 324 s. [in Russian].
- Manaseina, 1914 – Manaseina N. Mamyno detstvo [Mother's Childhood]. Sankt-Peterburg: Tropinka, 1914. 46 s. [in Russian].
- Morozova, 2005 – Morozova T. H. V institute blagorodnykh devits [In the Institute for Noble Maidens] // *Instytutky: vospominaniya vospitannits instytutov blagorodnykh devits*. Moskva: Novoye literaturnoye obozrenie, 2005. S. 391-506 [in Russian].
- Pavlyk, 2010 – Pavlyk N. P. Gendernyy pidhid do orhanizatsii dozvillya uchniv'skoyi molodi [Gender Approach to Organizing Leisure for Student Youth] // *Problema hendery v humanitarnykh doslidzhennyakh: Zbirnyk naukovykh prats' ta dopovidey Vseukrayins'koyi nauково-praktychnoyi konferentsii 7 kvitnya 2010 r.* 2010. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://surl.li/rchyv> [in Ukrainian].
- Rusavska, 2013 – Rusavska V. A. Hostynnist' vitcheznyanoho dvoryanstva v XIX st. [Hospitality Domestic Nobility in the Nineteenth Century] // *Hileya: naukovyi visnyk*. 2013. Vyp. 79. S. 20-23 [in Ukrainian].
- Samchuk, 2019 – Samchuk T. Zaboronene dozvillya studentiv Universytetu sv. Volodymyra: alkohol', azartni ihry, publichni budynky (1834–1863) [Forbidden Leisure of St. Vladimir University Students': Alcohol, Gambling, Brothels (1834–1863)] // *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*. 2019. Vyp. 52. T. 1. S. 52-57 [in Ukrainian].
- Satina, 1965 – Satina E. A. Vospominaniya [Memoirs]. Tbilisi, 1965. 216 s. [in Russian].
- Skrynka, 1965 – Skrynka A. Zhizn' kadeta v korpuse [Life of a Cadet in the Corps] // *Sbornik vospominaniy byvshikh pitomtsev Petrovskogo Poltavskogo Kadetskogo Korpusa izdavaemyy Obyedineniyem v Parizhe po sluchayu 125-letiya so dnya osnovaniya Korpusa*. Parizh, 1965. S. 4-13 [in Russian].
- Sukhenko, 2000 – Sukhenko T. Instytuty shlyakhetnykh divchat v Ukrayini v XIX stolitti [Institutes for Noble Maidens in Ukraine in the 19th Century] // *Etnichna istoriya narodiv Yevropy*. 2000. Vyp. 7. S. 80-84 [in Ukrainian].
- Tatsiienko, 2022 – Tatsiienko V. S. Dozvillia vykhovantsiv Kyivskoi dukhovnoi seminarii u XIX st. [Leisure Time of Kyiv Theological Seminary Students in the 19th Century] // *Starozhytnosti Lukomoria*. 2022. № 3 (12). S. 26-34 [in Ukrainian].
- Tulub, 2012 – Tulub Z. P. Moya zhyzn' [My Life]. Kyiv: Kyiv-Paryzh-Dakar, 2012. 420 s. [in Russian].
- Uglicheninova, 2013 – Uglicheninova M. S. Vospomynaniya vospitatel'nytsy sorokovykh hodov [Memoirs of Pupils from the 1840's] // *Institutes for Noble Maidens in the Memoirs of Their Students] // Instituty blagorodnykh devits v memuarakh vospitannits*. Moskva: Lomonosov, 2013. S. 64-119 [in Russian].
- Ustav, 1884 – Ustav zhenskikh uchebnykh zavedeniy Vedomstva Uchrezhdeniy Imperatritsy Marii, vysochayshe utverzhdeniyi 30 avgusta 1855 g. [Charter of Women's Educational Institutions of the Department of Institutions of Empress Maria, Highest Approved on August 30, 1855] Sankt-Peterburg: Shtremer, 1884. 346 s. [in Russian].
- Khytrovska, 2023 – Khytrovska Yu. V. Osoblyvosti relihiynoho vykhovannya v Kyiv's'komu instytuti shlyakhetnykh divchat i rol' pravoslavnykh ierarkhiv u ts'omu protsesi [Peculiarities of Religious Education at Kyiv Institute of Noble Maidens and the Role of the Orthodox Hierarchs in this Process] // *Aktual'ni pytannya u suchasniy nautsi*. 2023. № 7 (13). S. 837-857 [in Ukrainian].

Yanovska, 1991 – Yanovska L. Avtobiohrafija // *Tvory v dvokh tomakh [Autobiography]*. Т. 2. Kyiv: Dnipro, 1991. S. 680-690 [in Ukrainian].
Yartsun, 2006 – Yartsun Yu. O. Dozvillya umans'koyi shlyakhty u XIX st. [Leisure of the Uman Gentry in the 19th Century] // *Umans'ka starovyna*. 2006. Vyp. 2. S. 101-107 [in Ukrainian].
Yartsun, 2016 – Yartsun Yu. O. Dovizllyia shlyakhti kyivs'koyi huberniyi v XIX st. (korotkyu ohlyad) [Leisure of the Gentry of Kyiv Governorate in the 19th Century (Brief Overview)] // *Polsko-ukrayins'ki spotkannya z Klio*. Czestochowa, 2016. Т. III. S. 49-59 [in Ukrainian].

DOI: 10.31499/2519-2035.11.2024.304208

УДК 94(477)«1921/1930»:261.7

Алла КИРИДОН,
orcid.org/0000-0003-4375-5350
доктор історичних наук, професор,
директор Державної наукової установи
«Енциклопедичне видавництво»
(Україна, Київ)
akyrydon@ukr.net

НКЮ і НКВС В РЕАЛІЗАЦІЇ РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНОЇ ПОЛІТИКИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1920- РОКИ)

Статтю присвячено загальній характеристиці залучених до реалізації політики радянської держави щодо церкви Народного комісаріату юстиції (НКЮ) та Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС). Схарактеризовано нормативно-правові й організаційні засади, динаміку їхніх компетенцій і завдань, структурно-функціональних повноважень у царині церковно-релігійної політики держави в період 1920-х років. Розглянуто реорганізацію органів державного управління з упровадження радянської моделі державно-церковних відносин. Визначено, що впродовж 1920-х рр. відбувся перехід від хаотичного втручання партійно-владних органів у діяльність релігійних громад до вибудовування структурно-функціонального механізму реалізації церковно-релігійної політики. Вагома роль у здійсненні останньої відводилась на різних етапах НКЮ та НКВС:

Ключові слова: радянська влада, Народний комісаріат юстиції (НКЮ), Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС), відділ культів НКВС, антирелігійна комісія.

Alla KYRYDON,
orcid.org/0000-0003-4375-5350
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Director of the State Scientific Institution
«Encyclopedic Publishing House»
(Ukraine, Kyiv)
akyrydon@ukr.net

NKU AND NKVD IN THE IMPLEMENTATION OF RELIGIOUS POLICY IN SOVIET UKRAINE (1920s)

The article is dedicated to providing a general overview of the involvement of the People's Commissariat of Justice (NKU) and the People's Commissariat of Internal Affairs (NKVD) in the implementation of the Soviet state's policy towards the church. It characterizes the normative-legal and organizational principles, the dynamics of their competencies and tasks, as well as the structural-functional powers in the field of state religious policy during the 1920s. The reorganization of state governance bodies with the implementation of the Soviet model of state-church relations is examined. It is determined that during the 1920s, there was a transition from chaotic intervention by party-state bodies in the activities of religious communities to the establishment of a structural-functional mechanism for implementing church-religious policy. A significant role in the implementation of the latter was assigned to the NKU and NKVD at various stages.

Throughout the 1920s, the party-state leadership was building a mechanism for implementing religious-church policy:

- 1921 – September 1922: Official concentration of issues regarding the implementation of church-religious policy in the People's Commissariat of Justice (NKU).